

भाषाहरूको आवाज

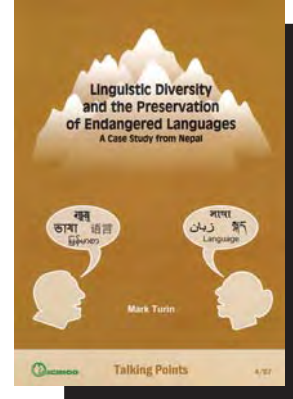
अल्पसङ्ख्यक भाषाहरूको विकास र संरक्षणको सवालमा छिमेकी मुलुकहरूको तुलनामा नेपाल अगाडि छ र भाषासम्बन्धी गतिविधिहरू पनि आस जगाउने खालका छन् भन्ने लेखकको निष्कर्ष छ ।

डा. मार्क टुरिनले गएको दशकमा थामी भाषा र संस्कृतिलाई केन्द्र बनाएर नेपालका अन्य हिमाली जाति तथा भाषाको पर्याप्त अध्ययन गरेका छन् । उनको भर्खरै प्रकाशित पुस्तक यसै शृङ्खलाको अर्को उपलब्धि हो । उनले यसमा अध्ययन क्षेत्रलाई फ्याकिलो बनाएर बृहत् हिमाली क्षेत्र तथा जैविक र सांस्कृतिक विविधतासम्म पुऱ्याका छन् ।

पुस्तक जम्मा तीन भागमा बाँडिएको छ । पहिलो भाग पृष्ठभूमि हो; जसमा चार वटा शीर्षक रहेका छन् । 'भाषिक विविधताको ठूलो केन्द्रका रूपमा बृहत् हिमाली क्षेत्र' शीर्षकमा पश्चिममा अफगानिस्तानदेखि पूर्वमा म्यानमारसम्म ३,५०० किलोमिटर लम्बाइमा फैलिएको बृहत् हिमाली क्षेत्रलाई भाषिक विविधता र एसियाका अधिकांश लोपोन्मुख भाषाहरूको मुख्य क्षेत्रका रूपमा चिनाइएको छ । यो बृहत् हिमाली क्षेत्रलाई जैविक विविधताका विश्वका दश वटा ठूला क्षेत्रमध्ये एक मानिन्छ भने यहाँ विश्वका भाषाहरूमध्ये ६ भागको एक भाग भाषाहरू बोलिन्छन् । यसैले यो जैविक, भाषिक र सांस्कृतिक विविधताको केन्द्र हो भन्ने जानकारी दिइएको छ ।

नेपालको भाषिक सम्पदा शीर्षकमा नेपालका भाषाका बारेमा महत्त्वपूर्ण तथ्यहरू दिइएको छ । नेपालमा 'एथ्नोलग' अनुसार १२३ वटा र जनगणना २०५८ अनुसार ८२ वटा भाषा बोलिन्छन् । तिनमा भारोपेली परिवारका भारतीय-आर्य शाखाका, चीन-तिब्बती परिवारका भोट-बर्मेली शाखाका, आग्नेली परिवारका, द्रविड परिवारका र एकल भाषा कुसुन्डा समेत पर्छन् । यहाँ भारोपेली परिवारका भाषाका वक्ता करिब ८० प्रतिशत छन् भने ५७ वटा भोटबर्मेली भाषाहरू बोलिन्छन् । यिनमा लोपोन्मुख भाषाहरूको सङ्ख्या ठूलो छ ।

'नेपालका लोपोन्मुख भाषाहरूको स्थिति' शीर्षकमा कुसुन्डा र कोयुको उदाहरण प्रस्तुत गर्दै नेपालमा भाषा लोपका मुख्य तीन कारणहरू- परम्परागत बासस्थानको

पुस्तक: भाषिक विविधता र लोपोन्मुख भाषाहरूको संरक्षण: (नेपालको स्थिति अध्ययन)

लेखक: मार्क टुरिन

प्रकाशक: इसिमोड, २००७

पृष्ठ: ४१

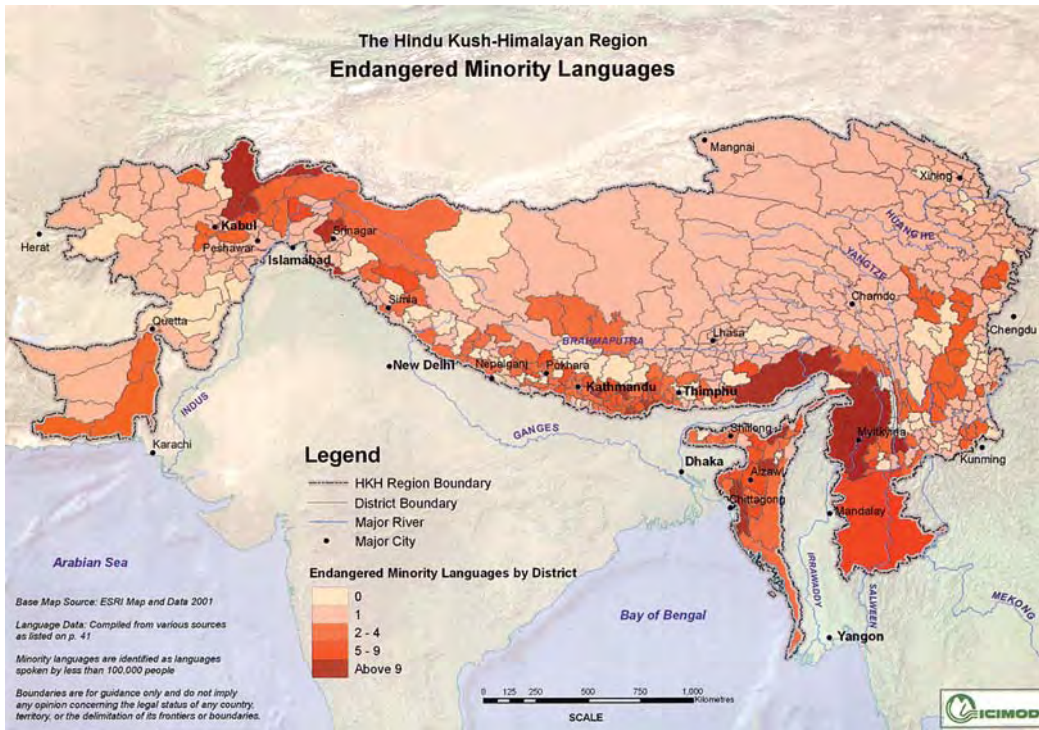
रूपान्तरण, प्राकृतिक प्रकोप र नेपाली भाषाको प्रभाव ठम्याइएको छ । यी लोपोन्मुख भाषा संरक्षणको प्रयासलाई समुदायको साक्षरता र शिक्षासँग जोडेर तिनलाई आर्थिक तथा राजनीतिक रूपले आत्मनिर्भर बनाउने हो भने ती सफल हुने कुरामा लेखक सहमत देखिएका छन् ।

'हिमाली क्षेत्रमा भाषिक विविधताको संरक्षण र सम्बर्द्धन' शीर्षकमा विश्वका चार प्रतिशत भाषा ८६ प्रतिशत मानिसले र बाँकी ८६ प्रतिशत भाषा चार प्रतिशत मानिसले बोल्ने तथा १५०० भन्दा बढी भाषाका वक्ताको सङ्ख्या १००० भन्दा कम रहेको रोचक तथ्य प्रस्तुत गरिएको छ । केही मानिसहरूको बहुभाषिकता अन्तरसमुदाय सञ्चार तथा प्रगतिको बाधक हो भन्ने विचार पाइन्छ तर नेपालमा यस्तो स्थिति छैन । यहाँ त एउटा अल्पसङ्ख्यक भाषिक समुदायको मानिसले विभिन्न सन्दर्भमा दैनिक काममा तीन वा चार भाषा सजिलै प्रयोग गर्ने स्थिति छ भन्ने कुरा उदाहरणसहित प्रस्तुत गरिएको छ ।

भाषा आफैमा रोचक र महत्त्वपूर्ण कुरा भएको हुनाले लोपोन्मुख भाषाको संरक्षण, सम्बर्द्धन र अभिलेखन गर्नु आवश्यक छ । लेखकको विचारमा यसका मुख्य चार कारण छन्:

१. एउटा भाषा लोप हुँदा त्यसैसँगै संस्कृति पनि लोप हुन्छ ।
२. एउटा भाषा लोप हुँदा सँगै संसारलाई हेर्ने एउटा दृष्टिकोण पनि लोप हुन्छ ।
३. एउटा भाषा लोप हुँदा सँगै त्यसमा रहेको परम्परागत ज्ञान र इतिहास पनि लोप हुन्छ ।
४. एउटा भाषा लोप हुँदा सँगै त्यसमा रहेको कृषि, वन, चिकित्सा र वातावरणीय ज्ञान पनि लोप हुन्छ ।

यस भागमा हिन्द-कुश पर्वतीय क्षेत्रका लोपोन्मुख अल्पसङ्ख्यक भाषाहरू, नेपालको जातीय वितरण, हिन्द-कुश पर्वतीय क्षेत्रका भारोपेली परिवारका लोपोन्मुख भाषा, हिन्द-कुश पर्वतीय क्षेत्रका चीन-तिब्बती परिवारका लोपोन्मुख भाषा, नेपालका भाषा, त्यही क्षेत्रका अति लोपोन्मुख

हिन्दकुश हिमालय क्षेत्रमा लोपोन्मुख भाषाहरूको अवस्था ।

अल्पसङ्ख्यक भाषाहरू र हिन्द-कुश पर्वतीय क्षेत्रको भाषिक र जैविक विविधता सम्बन्धी नक्साहरू राखिएका छन् ।

दोस्रो भागमा नेपालको जीव-सांस्कृतिक विविधताको सन्दर्भमा भाषाहरूको स्थितिबारे चर्चा गरिएको छ । यस भागमा जम्मा नौ वटा शीर्षकहरू रहेका छन् । 'भाषिक तथा जैविक विविधताको सहअस्तित्व' शीर्षकमा नेपालमा ५४०० प्रजातिका वनस्पति (विश्वका कुल प्रजातिको २.२ प्रतिशत) तथा ८५० प्रजातिका चरा (विश्वका कुल प्रजातिको ८.४ प्रतिशत) रहेको तथ्य प्रस्तुत गरेर भाषिक र जीव-सांस्कृतिक विविधताको सहअस्तित्व हुन्छ भन्ने देखाइएको छ ।

अर्को शीर्षकमा नेपालका विभिन्न संविधानमा रहेका भाषा सम्बन्धी व्यवस्थाहरू प्रस्तुत गरिएको छ । संवैधानिक व्यवस्था भाषिक विकासका लागि प्रतिबद्धता हो कि प्रदान (अरूका लागि गरिदिएको) हो भन्ने बहस रोचक ढङ्गले उठाइएको छ ।

नेपालको संविधान २०७२ ले दिएको भाषिक अधिकारका आधारमा काठमाडौं, राजविराज र जनकपुर नगरपालिका तथा धनुषा जिल्ला विकास समितिले दैनिक कामकाजमा नेपाल भाषा र मैथिलीको प्रयोग गरेकोमा सर्वोच्च अदालतले ती भाषाहरूको प्रयोगमा रोक लगाएपछि कसरी त्यसको विरोधमा अल्पसङ्ख्यक भाषिक समुदाय आन्दोलित भयो भन्ने सन्दर्भ भाषा र कानून शीर्षकमा आएको छ ।

भाषा र जनगणना शीर्षकमा यहाँको भौगोलिक वनोट, यातायात, दक्ष जनशक्ति तथा नेपालका भाषा र जाति सम्बन्धी प्रश्नावली आदि कारणहरूले जनगणनापिच्छे फरक-फरक तथ्याङ्क आएको वास्तविकता औल्याइएको छ । जनगणनाको लागि प्रश्नावली तयार गर्ने बेलामा नै कस्तो सूचना प्राप्त गर्न खोजिएको हो स्पष्ट हुनुपर्ने हुनाले तथ्याङ्क विभागले प्रश्नावलीको निर्माणमै बहुभाषिकता, द्विभाषिकता आदि विषयमा विशेष ध्यान दिनुपर्नेमा जोड दिइएको छ ।

यसैगरी सञ्चारमाध्यममा अल्पसङ्ख्यक भाषाहरूको

एउटा भाषा लोप हुँदा:

संस्कृति लोप हुन्छ । संसारलाई हेर्ने एउटा दृष्टिकोण लोप हुन्छ । त्यसमा रहेको इतिहास, परम्परागत ज्ञान, कृषि, वन, चिकित्सा र वातावरणीय ज्ञान लोप हुन्छ ।

प्रयोग, लैङ्गिक समानता र भाषिक सन्दर्भ आदिका साथै विगतको माओवादी द्वन्द्व तथा विभिन्न अल्पसङ्ख्यक भाषिक समुदायको संस्कृति विरोधी अभियानको उदाहरण प्रस्तुत गर्दै नेपालमा भाषा सम्बन्धी द्वन्द्वको प्रसङ्ग उठाइएको छ ।

यसैगरी नेपालको जाति-भाषा सम्बन्धको जटिल अन्तरसम्बन्धलाई राई समूहका भाषाहरू र नेपाल भाषाको उदाहरणबाट प्रस्ट पारिएको छ ।

अन्तिम वा तेस्रो भागमा नेपालका छिमेकी हिमाली मुलुकहरूको भाषिक नीतिको चर्चा गर्दै नेपाल अल्पसङ्ख्यक भाषाहरूको विकासका सन्दर्भमा छिमेकी मुलुकहरूको तुलनामा अगाडि छ भन्ने निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । यसैगरी नेपालमा अहिले समुदाय, सरकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको सक्रियतामा भइरहेका भाषा सम्बन्धी गतिविधिहरूबाट लेखक आशावादी देखिएका छन् ।

यस पुस्तकमा जम्मा ४१ पृष्ठ छन् । त्यसमा पनि १२ वटा पूरा पृष्ठ ढाक्ने नक्साहरू छन् र अरू थुप्रै फोटो र चित्रहरू छन् । त्यसैले पुस्तकमा पढ्न मिल्ने कुरा थोरै छ तर नक्सा, फोटो र चित्रहरू सान्दर्भिक र जानकारीमूलक छन् । आकारको तुलनामा पुस्तकमा धेरै सूचना उपलब्ध छ । पुस्तकमा अगाडि सार तथा अन्त्यमा सन्दर्भ सामग्रीको सूची प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी सानो पुस्तकमा पनि नेपालको भाषा र संस्कृति सम्बन्धी धेरै महत्त्वपूर्ण सूचनाहरू छन्, सान्दर्भिक नक्सा, फोटो र चित्रहरू अटाइएको छ । पुस्तक पठनीय छ ।